

УДК 347.91

Е.С. ЗЕЛЕНЯК, Закарпатський державний університет

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: сутність, оцінка доказів, цивільний процес

Питання оцінки доказів є надзвичайно важливим юридичним явищем для цивільного судочинства, оскільки з їх вирішенням пов'язують концептуальні засади розвитку цивільного процесуального права як галузі права, моделі цивільного судочинства, визначальні принципи цивільного процесу, гарантії прав та інтересів сторін цивільної справи та інших юридично-зацікавлених у ній осіб, роль суду в процесі розгляду і вирішення цивільної справи, вимоги до судових рішень, якими завершується вирішення цивільних справ та багато інших правових моментів, з якими пов'язана характеристика галузі цивільного процесуального права, визначні положення доктрини цивільного процесу та основи правозастосовчої судової практики в Україні.

Питання сутності оцінки доказів у цивільному процесі та визначення її місця у судовому доказуванні займалися такі учені-процесуалісти як С.Ф. Афанасьєв, О.В. Баулін, Л.А. Ванеєва, С.В. Курильов, К.І. Лельчицький, С.М. Михайлов, І.В. Решетнікова, В.В. Спесівов, В.І. Тертишніков, М.К. Треушніков, А.І. Трусов, М.А. Фокіна, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, М.Й. Штефан тощо. Звідси, метою статті є визначення сутності оцінки доказів у цивільному процесі, її місця у процесі доказування та судовому пізнанні.

Складність і неоднозначність поняття оцінки доказів привели до того, що в різних національних судових і юридичних системах, а також в монографіях і дослідженнях вітчизняних і зарубіжних теоретиків процесуального права не виробилося єдиного, такого, що визнається усіма, підходу до тлумачення оці-

нки доказів, до комплексу принципів і засад, на яких базується цей процес [1, с.17]. Варто вказати, що ще у радянські часи вчені пояснювали, у чому полягає складність проблеми визначення сутності оцінки доказів: дослідження даного, важливого для юриспруденції, питання пов'язано з багатьма неюридичними дисциплінами, де питання оцінки доказів переплітаються із складними проблемами світогляду, теорії пізнання, логіки, психології і інших наук [2, с.6].

У доктрині цивільного процесуального права існує багато визначень того, що собою представляє оцінка доказів. Але зміст вказаних понять залежить від того, в чому їх автори вбачають структуру оцінки доказів, перевагу розумовому чи юридичному елементу оцінки доказів вони віддають.

Ще у XIX ст. перед вченими-процесуалістами було поставлено завдання по визначенні сутності оцінки доказів. В результаті, як пише Є.В. Васьковський, законодавець вказану проблему може вирішити трояко:

1) забезпечити суддів точними критеріями для вимірювання порівняльної сили доказів. У даному разі суд повинен буде керуватися системою формальних правил, на підставі яких він повинен буде віддавати перевагу одним доказам над іншими. Наприклад, факт слід вважати встановленим, якщо про нього скажуть двоє свідків; покази чоловіка мають вищу силу над показами жінки і т.д. Фактично даний підхід повністю повторює теорію формальних доказів, яка була переважаючою до XIX ст.;

2) віддати оцінку доказів вільному і безконтрольному переконанню суддів. Характерною рисою такого підходу буде те, що суддя встановлює фактичну сторону цивільної справи за своїм переконанням, на підставі загальної оцінки доказів, наданих сторонами, не вказуючи чому суддя прийшов саме до такого висновку, а не іншого;

3) зобов'язати суддів оцінювати докази по їх внутрішньому переконанні, але при цьому мотивувати свої висновки у справі. У цьому разі суд буде керуватися законами логіки, висновками науки та даними житейського до-

свіду і, саме головне, повинен наводити доводи, по яким він визнає встановленими ті чи інші факти [3, с.114].

Фактично з таким підходом дореволюційних учених на проблему оцінки доказів були закладені засади для фундаментальної дискусії між теоретиками радянського і сучасного періодів про співвідношення розумового і процесуального компонентів в понятті оцінки доказів. Виходячи з цього, за більш ніж вікову дискусію були сформовані три концепції, які пояснюють сутність оцінки доказів у цивільному процесі. Умовно їх можна назвати розумова концепція, розумово-процесуальна концепція та процесуальна концепція.

Сутність *розумової концепції* полягає у тому, що оцінка доказів представляє собою виключно розумову діяльність, яка підпорядкована законам логіки та знанні психології особистості [4, с.37], тобто базується на логіко-психологічних засадах, де підстави оцінки відомі виключно суб'єкту оцінки і зовні вони не проявляються.

Якщо розглядати оцінку як виключно розумову діяльність, то оцінка не може бути врегульована нормами процесуального права і іншими нормативними документами, оскільки підкоряється законам психології і є предметом вивчення мислення і логіки [5, с.15]. М.Й. Штефан пише: «Дійсно в ЦПК не має і не може бути (виділено нами. – Авт.) норми права, яка регламентує розумову діяльність суддів, що підпорядковується законам мислення» [6, с.251].

Виключно в якості інтелектуальної діяльності оцінку доказів сприймали такі вчені як Є.А. Доля [7, с.85–94], Н.А. Рассахатська [8, с.59], Л.М. Карнеева [9, с.23], П.А. Лупінська [10, с.36], І.І. Мухін [11, с.105–134], Г. Резнік [12, с.19–21] тощо.

На сучасному етапі окремі автори відстоюють позицію прибічників розумової концепції, вказуючи, що оцінка доказів є виключно розумовою діяльністю суду, яка обумовлюється не нормативними, а логічними законами у питаннях оцінки доказів по цивільній справі [13, с.20]. Прибічники цієї концепції обгрун-

товують обрану позицію аргументами, сформульованими ще радянськими теоретиками:

1) оцінка доказів – це розумовий процес, що відбувається у свідомості суддів, який ні за формою, ні за змістом не може бути врегульований нормами права, оскільки не проявляється зовні. Ось чому судове доказування, охоплюється процесуальними діями по надані та дослідженні доказів, а оцінка доказів виходить за межі судового доказування [4, с.28–29];

2) процесуальні правила, яка мають відношення до оцінки доказів регулюють лише процес відображення результатів оцінки в мотивувальній частині судового рішення, а також виконують функцію інформування суду про необхідність дотримання правил логіки [4, с.37]; ці норми встановлюють лише вимогу проведення оцінки, не регулюючи вказану діяльність [14, с.190];

3) включення оцінки доказів у процес судового доказування привело б того, що сторони не змогли б виконати свої обов'язки по доказуванні, так як вони вправі, а не зобов'язані суду висловлювати свою оцінку доказів. Ось чому, вийшло б так, що суд виявився б єдиним суб'єктом доказування, а звідси впливає, що оцінку доказів здійснює тільки суд [4, с.32]. Фактично, підтримують розумову концепцію також ті автори, які включають суд та сторін до суб'єктів доказування, але тільки виключно суд займається питаннями оцінки доказів [15, с.95]. Суб'єкт оцінки – суд; місце і момент оцінки – нарада кімната; процесуальна форма оцінки – мотивована частина судового рішення [16, с.227].

В 1992 р. у ЦПК України 1963 р. були внесені зміни у ст.62, де фраза про оцінку доказів судом за внутрішнім переконанням та на підставі закону була змінена і тільки залишено необхідність суду керуватися внутрішнім переконанням при оцінці доказів. Прибічники розумової концепції розцінили дану подію як перемогу їхніх поглядів, оскільки зовнішню сторону оцінки доказів – закон – законодавець з концептуальних міркувань прибрав.

Розумово-процесуальна концепція виходить з того, що оцінку доказів не можна від-

нести виключно до сфери діяльності, яка не піддається нормативному регулюванню, оскільки мета, принципи та результати оцінки доказів чітко закріплюються в сучасному процесуальному законодавстві і тому суд та учасники процесу не можуть ігнорувати дані нормативні положення, інакше рішення суду у цивільній справі буде однозначно необґрунтованим, що має своїм наслідком його скасування вищестоящою інстанцією.

Вказана концепція має надзвичайно велику популярність у доктрині цивільного процесу та відзначається чималою кількістю прибічників. Як зазначає А.А. Власов, більшість учених вважають оцінку доказів складовою частиною доказування. Така точка зору є правильною, інакше розумова діяльність суб'єктів доказування втратила б свою процесуальну основу і дві сторони доказування – логічна і процесуальна – виявилися б розірваними. Судове доказування – єдність двох видів діяльності: логічної і процесуальної. Кожна із сторін судового доказування може бути об'єктом самостійного наукового дослідження. Оцінка доказів виражається у висновках, які мають логічний характер, але тягнуть ухвалення процесуальних рішень [17, с.163–164].

Неможливість регламентації оцінки доказів процесуальним законодавством прибічники розумово-процесуальної концепції вважали не тільки хибною, але і такою, що суперечить чинному законодавству та веде до помилкового судження так як оцінка засобів доказування базується на принципових позиціях, відображених у чинних процесуальних кодексах. На їх думку, якби ця оцінка дійсно зводилася до актів думки, до суто розумових операцій, то вона не виходила б за межі свідомості відповідного суб'єкта доказування, була б нікому, окрім цієї особи, невідома і втрачала б юридичне значення. Таким чином, вони вважали, що оцінка доказів є не лише розумовою, але і процесуальною діяльністю, і, отже, такою, що підлягає нормативному регулюванню [18, с.70–72; 19, с.7; 20, с.38].

Інші автори вважають, що «оцінка доказів – специфічна розумова діяльність, яка має зов-

нішне вираження в системі процесуальних дій, здійснюваних в процесі судового доказування» [21, с.8]. На їх думку «виключення з тексту норм процесуального закону вказівки на необхідність керуватися при оцінці доказів законом ще не означає, що оцінка розглядається законодавцем як виключно розумова діяльність. Не встановлюючи правила, по яких потрібно мислити, закон визначає загальні вимоги до розумового процесу в ході оцінки доказів, що забезпечують достовірність її результатів» [21, с.8–9].

Визначення оцінки доказів повинне ґрунтуватися на положенні, згідно з яким розумова сторона процесу обов'язково повинна доповнюватися формальним, регламентаційним аспектом існуючих (або ж спеціально створених для цієї цілі) норм. Причому, з одного боку, розумова діяльність по оцінці доказів повинна ясно і однозначно визначатися як розумова діяльність суб'єкта оцінки, що передбачає сукупне дослідження доказів на предмет встановлення обставин, що входять в предмет доказування. З іншого боку, формально-регламентаційний компонент поняття оцінки доказів повинен містити гранично певні процесуальні вимоги до суб'єкта оцінки і до здійснення розумової діяльності в ході оцінки доказів, які мінімізували б ризик порушення прав і законних інтересів учасників цивільного і арбітражного судочинства, існуючий через об'єктивну неможливість контролювати здійснювану приховану розумову діяльність [1, с.31–32].

Ще у радянські часи Б.Т. Матюшин виділив три елементи процесуальної діяльності по оцінці доказів, які поряд з розумовою діяльністю формують оцінку доказів у цивільному процесі: а) сукупність процесуальних вимог, які ставляться до розумової діяльності по оцінці доказів; б) процес реалізації цих вимог у ході розумової діяльності суддів по оцінці доказів; в) процесуальний результат, який відображається в судовому рішенні (ухвалі). Далі автор резюмує: оцінка доказів – це психологічна діяльність суб'єктів пізнання, яка протікає в логічних та процесуальних формах

по визначенні властивостей та ознак доказів при розгляді і вирішенні конкретних кримінальних і цивільних справ [19, с.7–9].

Проте, навіть ті автори, які розглядають оцінку доказів як єдність розумової і процесуальної діяльності, вважають, що інтелектуальна сторона є в цьому двоєднанні визначальною [22, с.57–58; 23, с.141].

Сутність *процесуальної концепції* полягає в тому, що оцінка доказів протікає виключно в рамках процесуальних відносин по розгляду судових справ, де діяльність судді та процесуальна поведінка учасників процесу по оцінці доказів повністю регламентується процесуальним законодавством.

Колись радикальним проявом дії даної концепції була теорія формальних доказів, яка чітко визначала для судді критерії, на підставі яких він повинен був робити висновки про юридичну силу доказів у справі та їх перевагу один над одним.

К.І. Лельчицький вважає, що оцінка доказів «є сукупністю ряду дій, що відповідають певній стадії цивільного процесу, результатом яких є формування окремих оціночних висновків, які сприяють переходу цивільної справи з однієї стадії в іншу» [5, с.29], що можна розцінити як спробу розуміння оцінки доказів як виключно процесуальній діяльності.

Оцінка доказів не є чисто розумовим процесом, оскільки оціночні судження і висновки знаходять зовнішнє вираження в судових дебатах (усне вираження), рішенні суду (письмове вираження – описова і мотивувальна частина). Слід зазначити, що усне вираження передусім належить особам, що беруть участь у справі. Що стосується письмового вираження, то описова частина містить оціночні судження осіб, що беруть участь у справі, а мотивувальна частина – кінцеву оцінку суду [5, с.20].

У подальшому, К.І. Лельчицький, на співвідношенні таких категорій як *судове пізнання* та *доказування*, обґрунтовує чому оцінка доказів виступає виключно процесуальною діяльністю. Пізнання може бути безпосереднім або опосередкованим, а *судове пізнання*,

що виступає в процесуальній формі *судового доказування*, виступає єдністю безпосереднього і опосередкованого пізнання. *Судове доказування* існує для *судового пізнання*. Без пізнання немає *доказування*, оскільки вони співвідносяться між собою як зміст і форма, маючи спільну мету – досягнення істини. Взаємозв'язок *доказування (форми)* і *пізнання (зміст)* обумовлює їх вплив один на одного. *Судове доказування* виступає засобом, за допомогою якого *норми цивільного процесуального права* опосередковано впливають на *пізнавальну діяльність суду* і інших суб'єктів *доказування*, надаючи їй характер *судового пізнання*. *Доказове право* пропонує такий порядок *судового засідання*, який примушує діяти і мислити в точній відповідності із законами пізнання. Слід підкреслити опосередкований характер впливу процесуальної діяльності на *пізнавальні процеси*. Ось чому, в подальшому резюмує автор, «*оцінка доказів виступає процесуальною діяльністю, що розвивається у рамках діяльності по встановленню об'єктивної істини*» [5, с.29].

У багатьох випадках, ті автори, які підтримують розумово-процесуальну концепцію розуміння сутності оцінки доказів, в подальшому дають таке визначення оцінки доказів, яке більше характерно для представників процесуальної концепції. Зокрема, І.В. Решетнікова, будучи представником розумово-процесуальної концепції розуміння сутності оцінки доказів, дає їй таке визначення: «це діяльність суду, осіб, які беруть участь в справі, їх представників, що має місце на всіх стадіях цивільного процесу» [24, с.38].

З філософських позицій питання оцінки доказів обґрунтовується матеріалістичною гносеологією, так як обставини справи, які виступають юридичними фактами минулого часу можна пізнати через вивчення тих слідів у об'єктивній реальності, які вони після себе залишили.

Але, слід зазначити, що у ряді випадків суд може безпосередньо пізнати юридичні факти теперішнього часу, наприклад, юридичні факти процесуального характеру, більшість яких

відбувається перед судом (неявка відповідача у справу, неподання матеріалів для проведення судової експертизи і т.д.) або юридичні факти матеріально-правового характеру, які є триваючими у часі (зокрема, незаконна побудова на чужій земельній ділянці). Проте навіть у даній ситуації вказані юридичні факти необхідно належним чином зафіксувати, тобто доказати щоби вищестоящі інстанції мали можливість перевірити його правильне встановлення. Вказана позиція знаходить свою підтримку серед вчених-процесуалістів, які вважають, що факти, які доступні суду для безпосереднього сприйняття мають бути доказані [25, с.9; 26, с.110].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, якщо підсумувати існуючі підходи, які пояснюють сутність оцінки доказів у цивільному процесі (або загалом у судовому процесі), то можна виділити три концепції, які, опираючись на те, який саме елемент у пізнавальній діяльності (розумовий чи юридичний) має домінуюче значення, пропонують вирішення даної важливої для доказового права загалом проблеми. Виходячи з вище наведеного, обґрунтованою вважається точка зору, яка виділяє в оцінці доказів як розумову, так і процесуальну діяльність суб'єктів пізнання, адже оцінку доказів інакше як розумовою діяльністю, що протікає у процесуальних формах не можна собі мислити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спесивов В. В. Оценка доказательств в гражданском и арбитражном процессе: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.15 / Спесивов Виктор Викторович. – Саратов, 2011. – 285 с.
2. Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств. Краткий очерк / Трусов А. И. – М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.
3. Васильковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Васильковский Е. В. ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Изд-во «Зерцало», 2003. – 464 с. – (Серия «Русское юридическое наследие»).
4. Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии / Курылев С. В. – Минск : Изд-во БГУ, 1969. – 204 с.
5. Лельчицкий К. И. Проблема оценки доказательств в гражданском процессе: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.15 / Лельчицкий Кирилл Игоревич. – Тверь, 2008. – 160 с.
6. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. [для юрид. спец. вищих закл. освіти] / Штефан М. Й. – К. : Ін Юре. – 1997. – 608 с.
7. Доля Е. А. Оценка доказательств в российском уголовном процессе / Е. А. Доля // Государство и право. – 1996. – № 5. – С. 85–94.
8. Рассахатская Н. А. Гражданская процессуальная форма / Рассахатская Н. А. – Саратов : Изд-во СГАП, 1998. – 87 с.
9. Карнеева Л. М. Доказательства и доказывание в уголовном процессе : учеб. пособие / Л. М. Карнеева. – М., 1994. – 65 с.
10. Лупинская П. А. Доказывание в советском уголовном процессе : учеб. пособие [для студ., изучающ. спецкурс «Доказательства в уголовном процессе»] / Лупинская П. А. – М. : ВЮЗИ, 1966. – 102 с.
11. Мухин И. И. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия / И. И. Мухин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1971. – 184 с.
12. Резник Г. Оценка доказательств судом / Г. Резник // Советская юстиция. – 1971. – № 12 – С. 19–21.
13. Фокина М. А. Свидетельские показания в системе средств доказывания в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право ; Семейное право ; Гражданский процесс ; Международное частное право» / М. А. Фокина. – Саратов, 1991. – 51 с.
14. Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы / Гурвич М. А. – М. : Юрид. лит., 1976. – 176 с.
15. Тертышников В. И. Гражданский процесс : курс лекций / Тертышников В. И. – Х. : Консум, 1993.
16. Гражданский процесс : учебник / [Вершинин А. П., Кривоносова Л. А., Нови-

ков Е. Ю., Полудняков В. И. и др.] ; под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Изд. 3, перераб. и доп. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2000. – 544 с.

17. Власов А. А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе / Власов А. А. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2000. – 240 с.

18. Голунский С. А. Об оценке доказательств в советском уголовном процессе / С. А. Голунский // Советское государство и право. – 1959. – № 7. – С. 70–79

19. Матюшин Б. Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве : учеб. пособие / Матюшин Б. Т. – Хабаровск : Хабаров. высш. шк. МВД СССР, 1987. – 68 с.

20. Юдельсон К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе / Юдельсон К. С. – М. : Госюриздат, 1951. – 295 с.

21. Михайлов С. М. Оценка доказательств судом второй инстанции в гражданском судопроизводстве: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.15 / Михайлов Сергей Михайлович. – М., 2001. – 212 с.

22. Афанасьев С. Ф. Проблема истины в гражданском судопроизводстве : учеб. пособие / Афанасьев С. Ф. – Саратов : Саратов. гос. акад. права, 1999. – 136 с.

23. Треушников М. К. Судебные доказательства / Треушников М. К. – М. : Городец, 2004. – 272 с.

24. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / [Дегтярев С. Л., Закарлюка А. В., Звягинцева Л. М., Кайгородов В. Д. и др.] ; под ред. И. В. Решетниковой. – М. : НОРМА, 2004. – 480 с.

25. Болтуев С. Ш. Проблема доказывания в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право ; Семейное право ; Гражданский процесс ; Международное частное право» / С. Ш. Болтуев. – Томск, 1985. – 20 с.

26. Ратинов А. Р. Вопросы познания в судебном доказывании / А. Р. Ратинов // Советское государство и право. – 1964. – № 8. – С. 106–113.

Зеленяк Е. С. Поняття та сутність оцінки доказів у цивільному процесі / Е. С. Зеленяк // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 332–337 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13zecusc.pdf>

Визначено сутність оцінки доказів у процесі доказування обставин цивільної справи, виходячи з аналізу існуючих концепцій у доктрині цивільного процесу. Наведено додаткові аргументи на підтримку концепції розумово-процесуальної діяльності, яка визначає сутність оцінки доказів у цивільному процесі.

Зеленяк Э.С. Понятие и сущность оценки доказательств в гражданском процессе

Определена сущность оценки доказательств в процессе доказывания обстоятельств гражданского дела, исходя из анализа существующих концепций в доктрине гражданского процесса. Приведены дополнительные аргументы в поддержку концепции умственно-процессуальной деятельности, которая определяет сущность оценки доказательств в гражданском процессе.

Zelenyak E.S. The Concept and Essence of Averment Appraisal in a Lawsuit

In the article the author defines the essence of averment appraisal in the process of circumstances in proof, proceeding from the analysis of the available conceptions in the doctrine of a lawsuit. The author suggests additional arguments supporting the conceptions of mental and processional activities, which defines the essence of averment appraisal in a lawsuit.